

Dienes Erzsébet

SZŰZ MÁRIA ÁBRÁZOLÁSA AZ ÉRDY KÓDEXBEN

Az 1526-ban keletkezett Érdy Kódex egésze a humanizmus magyar nyelven való megjelenését mutatja; ugyanakkor már előreformációs jellege is van. A másolás, kompilálás eszközeivel is élő Karthausi Névtelen már önálló írói egyéniség. Hallgatóival állandóan személyes kapcsolatban marad: megszólítja őket, társalog velük. Gyakran rámutat a kor magyar és európai történelmi eseményeire. Minden lehetséges alkalommal bírálatot mond a magyar uralkodó osztályokról, amelyeknek életmódja, ténykedése pusztulásba viszi a népet, az egyházat s az országot is. Leírásaiban megjelenik a XVI. század mindennapi életének számos mozzanata, s ezzel együtt a szókincsben és fordulatokban gazdag korabeli magyar nyelv is.¹

A kódex egészében természetesen jelentős helyet foglal el a Mária-kultusz. A Szűz Mária (ill. Boldogasszony) legendákon kívül elsősorban Szent Anna, Szent István és Szent Gellért legendáiban találkozunk Szűz Mária ábrázolásával. Az egyházi ünnepek eseménysoraiban is fontos szerepet kap megjelenítése, pl. a karácsonyi vagy a húsvéti ünnepkörben. Állandóan jelen van a szentek legendáiban is: az imameghallgatások, segítségnyújtások, csodatételek; vagy a tanácsadó, vigasztaló szavak leírása kapcsán. A Karthausi Névtelen e legendákban is törekszik a hallgatókkal való személyes hangvételű kapcsolattartásra. Mindig levonja az erkölcsi tanulságokat is, s nem hagyja kihasználatlanul azokat a lehetőségeket sem, amikor közölheti véleményét korának társadalmi-erkölcsi visszásságairól. A leírtak meggyőző ereje elsődlegesen a scriptornak a mondanivalókkal való érzelmi azonosulásában rejlik. Ugyanakkor a művészi igénnyel megalkotott szövegegségek a stiláris eszközök gazdag tárházát is felvonultatják: a tartalom és a tudatos nyelvi megformálás e helyeken is mindig összhangban van.

Szűz Mária megjelenítése minden esetben oly módon történik, hogy alakja emberközelbe kerül az olvasókhöz, ill. hallgatókhoz. Alkalmas erre pl. a mindennapi életvitel aprólékosan részletezett, szemléletes bemutatása. A szüntelenül munkálkodó és imádkozó Szűz Mária jellemvonásait, magatartásformáit a kódexíró követendő példaként tárja a hívek elé többek között a felsorolások, a halmozások nyelvi eszközével: „Mind ő teljes életét ez világon rendelé éjjel és nappal jószágos mívelkedetekben. Azért soha őtet senki nem látta restségben és tunyaságban

¹ A kérdéskör részletezését, a témakörrel kapcsolatos munkák jegyzékét 1. Dienes 1990. 51–69.

hévolkodni. De néha kézi munkában foglalta ennen magát, néha imádkozott, néha szentírást olvasott, néha isteni és mennyei szent gondolatokban foglalta ennen magát. Néha hálaadásban és könyörgésben, és egy órát sem hagyott elmúlni jószág nélkül. Ezenképpen mindennek jó példa volt ez világon, mint kelljen élni idvesség szerént.” (I. 372-3).

„Koronként jó és tiszta gondolattal jár vala, szívében alázatos vala; beszédében értelmes, lelkében bölcs, szólásában ritka, szentírásban tanúságos, kézi munkában szünetlen foglalatos; szemérmes beszélésben; csak az Úr Istent szorgalmatos vala keresni és teljes szíve szerént szeretni.” (I.374). „Az jó hálaadásnak szokása is ő tőle szerzetetett, ... kinek is szokása vala minden dolog után hálát adni Úr Istennek.” (I. 376-7)

Szűz Mária egyéniségének emberközelbe hozására különösképpen alkalmasak azok a részletek, ahol ő maga személyesen szólal meg; tanácsot ad, vigasztal, vagy valamilyen tennivaló elvégzéséhez ad útmutatást. Pl. amikor egy áhítatos ember könyörgésére megjelenik, s elmondja: életében milyen módon imádkozott Istenhez, milyen kérésekkel fordult az Úrhoz, s miképpen adott hálát neki. Az előbeszéd stílusát mutató rész így kezdődik: „Mikoron még én kised valék, éjfeli koron én felkelök vala, és az templomba menvén ezek valának az kérelmésim...” (I. 377). – A Havi Boldogasszony Ünneperől szóló legendában az örökhagyó áhítatos házaspár kérésének eleget téve, mint vagyonára és családjára gondot viselő gazdaasszony intézkedik körültekintően. Megjelenvén a pápának, pontosan tájékoztatja őt a felépítendő egyházzól, s az elkövetkező nap eseményeiről, tennivalóiról. Hasonlóképpen megcselekszi ezt az örökhagyó polgárral is, biztosítva így kettőjük megértő találkozását és közös, eredményes munkálkodását. A nyelvi eszköz ez esetben a közvetlen hangú párbeszéd. (II. 173-5).

A XVI. század eleji beszélt nyelv kifejezéseit szemlélhetjük Szűz Mária alakjának költői szépségű hasonlatokkal és metaforákkal való megjelenítésében is: „Miképpen az hegyes, töviskes ág közül az szép gyenge rózsza-kitamad: úgyan jöve Évának nemzetéből az Szűz Mária. Ez az tengeri szép csillag, örök életnek uta, és üdvösségnek kapuja. Nem tud tövisket, mint szép rózsza virág; sem bűnnek rútságát.” (I. 245). „Miként az szép olajfa az mezőkben, és miként az folyóvíz mellett felhuzalkodott nyárfa az utcákon. Úgyan támada fel, mint az szép szikrázó hajnal. ... Az szent malasztban megerősülttven olyan lén, mint az ékös hold... olyan lén, mint az szép fényes nap... Hasonlítottat jó ízű Cinamomom fához, ki ennen magában gyenge és hervadagos, de maga jó íze, illatja vagyon, és mellfájástúl felette használ.” (II. 203; 205-6).

Hogy olvasói-hallgatói Szűz Máriának mely tulajdonságait tekintsék követendő példának, azt felsorolásokkal így összegzi a scriptor: „gyorsaságos engedelmességét, nagy keménységes szegénységét, és ez világi pompaságnak megutálását, és mindenben egyenes mértékletességnek tartását; ...hitét, alázatosságát és kegyességét, buzgóságos szerelmét, szeplőtelen tisztaságát, Istenhez való áhítatos gerjedőzségét, és minden jószágban való végig megmaradását.” (II. 69).

A XVI. század emberének látásmódját tükrözi az a – bensőséges családi légkörű idéző – leírás, amelyet Szűz Máriának Szent Erzsébethez tett látogatásáról olvashatunk. Szűz Mária egyéniségét itt is hatásosan szemléltetik többek között a gaz-

dagon áradó jelzős szerkezetek. Ellentétként e helyen is megnyilvánul a scriptor társadalombírálat: szigorú ítéletet mond ugyanis a kor előkelő asszonyainak léha és pazarló magatartásáról. „Immáran lássuk meg, miképpen méne az gyengeséges szűz, a’ mennyei nemes szép virág, isteni drága illat, ő szeplőtelen szűz méhének kívánatos gyümölcseivel annyi messze, annyi nagy hosszú útra, és kevesed magával, tudni illik Názáretből Jeruzsálembé, holott lakozik az ő rokonsága, szent Erzsébet asszony és Zakariás... Tekintsük meg immáran, miképpen az édes Szűz Mária, minden üdvösséges életnek példája és mestere, az ő szerelmes jegyösétől, szent Józseftől szabadságot kére, kinek ottan engede, mert hiszi vala, hogy semmit olyat nem tenne, ki jó és üdvösséges nem volna. Eleredvén azért, Jeruzsálem felé mégyen vala. Nem ez világi népeknek módja szerént, mikoron vendégségbe mennek más városba! De mint illik vala mennynek, földnek királyné asszonyához: alázatosan lefüggesztvén ő szemeit. Nem nézvén tétova. Fejét lehajtván. Nem kevélységgel alkalmas ruhában. Nem drága öltözetben. Mezítelen lábbal, mint kell vala az ő szent fiának is jövendőre járn mind az ő szent apostolival. Nem aranyas csizmában, mint a’ mostaniak! Olvasója is kezében lévén, olvasván és imádkozván, mint alázatos szerzetes.” (II.67).

Szűz Mária lelki alkatának feltárása változatos stilisztikai eszközökkel történik a Nagyboldogasszonyról szóló legendában is. Ugyanitt a Karthausi Névtelennek a XVI. század erkölcsiségét elítélő véleménye ismét megnyilvánul, igen hatásosan, a kérdő-felkiáltó mondatok beszövéseivel: „Szűz vala mind elméjében, mind testében. Szívében alázatos, beszédében mértékletes, lelkében bölcs, szólásában értelmes, írástanulásban gyors, dologfoglalásban szünetlen, feleletiben szemérmes... Senkit nem igyeköztvén megbántani és sérteni. De mindenekkel jót tenni, tőlétől öregeket tisztolni és böcsülni; hozzá hasonlatosokra nem irigyködni, magahányást eltávoztatni. Ó, mikoron volt szófogadatlan ő szüleinek? Ha szomorított meg valamely alázatost? Avagy szegényt megnevetött? Mint az mostaniak téznek! Ó, mikoron távoztatott el valamely szegény nyomorultat segítség nélkül? Avagy fél szemmel nézött valakire? Mint mostan téznek ez világnak fiait!” (II. 489).

Hasonló stíluselemeket alkalmaz a scriptor, amikor saját korát bíráló következtetéseket sző be a Szent Anna életéről szóló legendába is: „Joachim és Anna mindketten igazak valának és istenfélők, megszegetetlen járván és élvén Úr Istennek parancsolatiban. És minden jószágokat három részre osztván, egyiket az templom épületire és egyházi népeknek; másikat szegényeknek; harmadikat önnek életekre tartják vala. Íme, mely boldog életben foglalták vala önnek magokat! Oh, áldott Úr Isten, vajon található-e mostani időben ilyen rendbeli marhas népeket? Nem tudom! De viszon ellen még az dézsmát sem fizetik igazán meg!” (II. 149).

E néhány példából is megmutatkozhatik, hogy az író Szűz Mária egyéniségét, külsejét, lelki jellemvonásait a legváltozatosabb stílári eszközökkel, sokoldalúan ábrázolja. Ugyanígy képszerűen, bensőséges családi hangulatot árasztva, reneszánsz festményeket idézően jelennek meg életének egyes mozzanatai is. Pl. Fiát „felvén ölében, és nagy édes szeretettel, bőséges könnyhullatással apolgatja vala minden tagocskáit, könyörgetvén édes anyai beszéddel, hogy ne sírna az szép aranyas fiú. Miért kedég hideg idő vala, takargatja vala őtet ami kevés ruhácskája

vala, és letevé az jászolba az aszú szénára, az barmok eleibe, hogy lehellésökkel megmelegítenék. Az nyavalyás barmok kedég megismervén az ő teremőjüket, ...tisztségöt tévén ő teremő uroknak, szolgálják vala őneki. Azonközben Jó-zsef is megértvén, hogy születött volna az áldott magzat, oda jöve, és nagy lelki áhíthatossággal imádá őtet.” (I. 78).

Idézzük fel ezek után, hogyan kapcsolja a scriptor Magyarország történelmének múltját és saját korát Szűz Máriához; milyen megfogalmazásban található az a jelenet – István király halálának leírása során –, amikor a király Szűz Máriának ajánlja fel országát: „Ó, mennyeknek királyné asszonya, Istennek szent anyja, és ez világnak megépítő nemes asszonya, dicsőséges Szűz Mária, te szentséges kezeidbe és oltalmad alá adom és ajánlom anyaszent egyházat, mind benne való fejedelmekkel és lelki népekkel egyetembe. És ez szegény országot mind benne való urakkal és szegénnyel, boldoggal egyetemben, hogy te légy asszonyok és oltalmok, és az én lelkömet te szent markodba.” (II. 245).

Az ország felajánlásának tényére a Szent Gellért legenda is utal a következőképpen: Szent Gellért „tanácsának intéséből akkoron kele fel, hogy az Szűz Máriát ez Magyarországbán Boldogasszonynak, avagy ez világnak Nagyasszonyának hívnák. Szent István király is ez szegény országot Boldogasszony országának nevezé.” (II. 326).

A Szent István királyról szóló himnuszt – saját korára is utalva – természetszerűen így vezet be az író: „Netalántán régen elvesztünk volna mi gonosz bűneinkért, ha az édes asszonyunk Szűz Máriával az szent királyok ő kegyes esedzésöknek miatta nem táplálnának.” (II. 236).

A Boldogasszony-avatás legendájában a pápai bulla végzését a következőképpen ismerteti a scriptor: „...Pius pápa elvégezte volt, ... hogy ez mai Asszonyunk Máriának napját olyan tisztóséggel üljék és szolgálják – mint Nagyboldogasszony napját.” (II.492).

A szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy a kódexíró járt-e Rómában. Vitathatatlan tény, hogy a Rómáról szóló részletező leírások a város aprólékos ismeretéről és olyan érzelmi töltésről tanúskodnak, amelyek valószínűvé teszik a valamikori személyes tapasztalatokat. Pl. a Szent Lukácsról írt fejtegetésben Szűz Mária képmásáról így szól a Karthausi Névtelen: „Senki oly bizony és igaz személy szerént meg nem írhatta Urunk Jézusnak és Asszonyunk Máriának képét: ha ki Rómában volt, megláthatta.” (II. 395).

A Szűz Máriához intézett könyörgések, hálaadások a kódex egészét átszövik. Az Ave Mária gyakran jelenik meg a legendákban, teljesebb vagy rövidebb szövegváltozatban.

A Karthausi Névtelen a Nagyboldogasszony legendájában idézi egy Szűz Máriához szóló imádság teljes szövegét is: „Úgy olvastatik az egy bulcsús imádságban: Idvez légy mennyországának királyné asszonya, angyalok királyának szent anyja! Ó, Mária, szűzeknek virága, mint rózsa és lilium, tégy imádságot te szent fiadhoz, hív népeknek üdvösségükért! (II. 233).

Lehetséges, hogy a szövegek ilyen irányú tüzetes tanulmányozása kimutathatná, hogy archaikus népi imádságaink némelyikének kisebb-nagyobb részletei (esetleg változatai) is fellelhetők a kódexben.

A gazdag anyagnak e helyen csupán vázlatos áttekintésére nyílt mód. – Összegezőként megállapítható, hogy az 1526-ban keletkezett Érdy Kódex írójának, a Karthausi Névtelennek célkitűzéseit, szemléletét a XVI. század elejének történelmi-politikai-szellemi tényezői határozták meg. Ezt igazolják a Szűz Mária-legendák is.

A Karthausi Névtelen írói értékeiről Horváth János többek között ezeket állapította meg: „...rajongása a humanistáktól is nagyrabecsült Szent Jeromosért, ...bátor, önálló stílusa, ...mind újabb idők emberére mutat, aki azonban – mint különben többi társai is – új műveltsége ellenére rendületlenül hű maradt hitéhez”²

Irodalom

DIENES Erzsébet

1990 A Vizsolyi Biblia kéziratos fordítási előzményeiről, in Barcza József szerk.: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 51–69.

HORVÁTH János

1935 Az irodalmi műveltség megoszlása. Akadémiai, Budapest.

Erzsébet Dienes

The Description of Virgin Mary in the Érdy-Codex

In 1526 the cult of Virgin Mary got a special place in the Érdy-Codex. Apart from the legends of Mary we can find her descriptions in the legends of St. Anne, St. Stephen – our first king –, and bishop St. Gerard. She is always presented in the legends of other saints as a helper, adviser, miraculous comforter and listener of the prayers. The author shows us the descriptions of Virgin Mary in the legends and she analysis their texts.

² Horváth 1935: 266